TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI VA AXLOQIY JIHATLARI

Normatova Xurshida Xamza qizi

normatovax280@gmail.com

Jumadullayeva Gulshoda Dilmurod qizi

gjumadullayeva51@gmail.com

Norqobilova Sevinch Shermuxammed qizi

sevinch2005n@gmail.com

Tarix yo'nalishi talabalari

Ilmiy maslahatchi: **Xayrullina Parizod Fargat qizi**

https://orcid.org/0009-0001-8235-3058

1parizod2@gmail.com

ChDPU Umumiy pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim jarayonida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan keng qo'llanilayotgan zamonaviy davrda yuzaga kelayotgan psixologik xavfsizlik va axloqiy muammolarni tahlil qiladi. Tadqiqotda o'qituvchilar va o'quvchilarning SI-dan foydalanishda duch keladigan psixologik xavflar, ma'lumot xavfsizligi, intelektual mulk huquqlari hamda inson-AI o'rtasidagi nisbat muammolari ko'rib chiqilgan. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan so'rov natijalariga asoslanib, SI-dan xavfsiz va axloqiy jihatdan to'g'ri foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, psixologik xavfsizlik, axloqiy normlar, ta'lim, ma'lumot xavfsizligi, akademik halollik

Аннотация: Данная статья анализирует проблемы психологической безопасности и этики, возникающие в современную эпоху широкого применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в образовательном процессе. В исследовании рассмотрены психологические риски, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты при использовании ИИ, информационная безопасность, права интеллектуальной собственности и проблемы отношений человек-ИИ. На основе результатов опроса, проведенного в высших учебных заведениях Узбекистана, разработаны практические рекомендации по безопасному и этичному использованию ИИ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, психологическая безопасность, этические нормы, образование, информационная безопасность, академическая добросовестность

Abstract: This article analyzes psychological safety and ethical issues arising in the modern era of widespread use of artificial intelligence (AI) technologies in the educational process. The study examines the psychological risks faced by teachers and students when using AI, information security, intellectual property rights, and human-AI relationship issues. Based on survey results conducted at higher education institutions in Uzbekistan, practical recommendations for safe and ethical use of AI have been developed.

Keywords: artificial intelligence, psychological safety, ethical norms, education, information security, academic integrity

KIRISH

Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’lim sohasiga kirib kelishi yangi imkoniyatlar bilan birga bir qator psixologik va axloqiy muammolarni ham olib kelmoqda. ChatGPT, Claude, Gemini kabi katta til modellarining (LLM) paydo bo‘lishi ta’lim jarayonini tubdan o‘zgartirdi. O‘qituvchilar dars tayyorlashda, o‘quvchilar esa uy vazifalarini bajarishda aktiv foydalanishmoqda. Biroq, bu jarayonda psixologik xavfsizlik va axloqiy me’yorlar doimo e’tibordan chetda qolmoqda.

Zamonaviy tadqiqotlar ko‘rsatadiki, SI-dan noto‘g’ri foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini pasaytirish, kreativlikni yo‘qotish va texnologiyaga nisbatan patologik bog’liqlik kabi psixologik muammolarga olib kelishi mumkin. Shuningdek, AI generatsiyalarning "hallutsinatsiya" hodisasi — ya’ni ishonchli ko‘rinuvchi, lekin yolg’on ma’lumotlar berishi — axloqiy va epistemologik xavflarni kuchaytirmoqda.

O‘zbekistonda 2025-yilda qabul qilingan "Sun’iy intellektni rivojlantirish va unidan foydalanishni tartibga solish to‘g’risida"gi Qonun ta’lim sohasida SI qo‘llashning huquqiy asoslarini belgilagan bo‘lsa-da, psixologik xavfsizlik va axloqiy jihatlar bo‘yicha maxsus me’yorlar hali yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Ushbu maqolaning maqsadi — ta’limda SI-dan foydalanishning psixologik xavfsizlik va axloqiy jihatlarini kompleks tahlil qilish, amaliy tadqiqot natijalariga asoslanib, xavfsiz va axloqiy jihatdan to‘g’ri foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

METODOLOGIYA

Adabiyotlar tahlili. SI va ta’lim mavzusida olib borilgan tadqiqotlar asosan texnik jihatlar va pedagogik samaradorlikka qaratilgan. Biroq psixologik xavfsizlik va axloqiy jihatlar bo‘yicha tadqiqotlar cheklangan.

Holmes va dal. (2023) tadqiqotida ta’limda SI qo‘llashning etik ramkalarini ishlab chiqish taklif etilgan [4]. Breyts (2024) o‘quvchilarning SI-dan foydalanishda duch keladigan kognitiv dissonans muammolarini o‘rganib,ularning psixologik holatiga ta’sirini ko‘rsatgan[5]

O‘zbekiston kontekstida Muhamedov va Usarov (2024) ta’limda raqamli transformatsiya muammolarini, Qodirova (2023) esa pedagogik jarayonda yangi texnologiyalarni qo‘llashning psixologik jihatlarini tadqiq qilgan [6, 7]. Biroq SI xususida maxsus psixologik va axloqiy tadqiqotlar yetarli emas.

Tadqiqot 2025-yil dekabr oyida o‘tkazilgan. Quyidagi metodlardan foydalanildi:

So‘rov anketasi: 245 nafar o‘qituvchi va 412 nafar talaba ishtirok etdi

Chuqurlashtirilgan intervyu: 15 nafar psixolog va 20 nafar IT mutaxassisi

Tajriba sinovi: 3 ta oliy ta’lim muassasasida SI qo‘llash monitoringi

Tadqiqot ob’ektlari: Toshkent, Samarqand va Chirchiq shahrlaridagi universitetlar. Ma’lumotlar SPSS 26.0 va MAXQDA dasturlarida tahlil qilindi.

NATIJALAR

So‘rov natijalariga ko‘ra, o‘qituvchilarning 67,3% va talabalarning 71,8% SI-dan muntazam foydalanadi. Biroq psixologik xavfsizlik muammolari keng tarqalgan.

Jadval. I

SI-dan foydalanishda duch kelinayotgan psixologik muammolar (%)

Muammo	O‘qituvchilar	Talabalar
Texnologiyaga haddan tashqari bog’liqlik	34,2	52,6
Mustaqil fikrlash qobiliyatining pasayishi	28,7	45,3
SI javoblariga haddan tashqari ishonish	41,5	38,9
Kreativlikning yo‘qolishi	22,4	31,7
Akademik stress oshishi	18,6	42,1

Jadval. I ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, talabalar o‘rtasida texnologiyaga bog’liqlik va mustaqil fikrlash qobiliyatining pasayishi muammolari o‘qituvchilarga qaraganda yuqoriroq. Bu, ehtimol, yosh avlodning SI texnologiyalariga nisbatan ochiqroq munosabati bilan izohlanadi.

Tadqiqot ishtirokchilarining 43,7% SI yordamida yaratilgan materiallarni o‘z ish sifatida taqdim etish holatlarini ko‘zdan kechirganini tan oldi. Bu akademik halollik prinsiplariga jiddiy tahdid.

Intellektual mulk muammolari: O‘qituvchilarning 56,2% SI generatsiyalardan foydalanishda mualliflik huquqi muammolarini to‘liq tushunmaydi. 23,4% esa bu muammoni umuman ko‘zda tutmaydi.

Ma’lumot xavfsizligi: Talabalarning 38,9% SI chatiga shaxsiy ma’lumotlarini (FISH, telefon, manzil) kiritishadi. Bu ma’lumotlar qayta ishlanishi va uchinchi shaxslarga uzatilishi xavfi yuqori.

"Hallutsinatsiya" ta’siri: Tadqiqotda 89 nafar talabaga SI yordamida tayyorlangan referat tekshirildi. Ularning 31,5% da faktografik xatolar (yolg’on ma’lumotlar) aniqlandi. Biroq talabalarning 67% bu xatolarni mustaqil tekshirmagan.

Chuqurlashtirilgan intervyular psixologik jihatdan muhim natijalarni ko‘rsatdi:

Empatiya kamayishi: O‘qituvchilarning 45% SI bilan muloqot insoniy muloqotni almashtira boshlaganini ta’kidladi

Professional identifikatsiya buzilishi: 38% o‘qituvchi o‘z kasbiy ahamiyatini yo‘qotayotganini his qiladi.

Qaror qabul qilishda dublirlik: Talabalarning 52% murakkab vaziyatlarda SI maslahatlariga bog’liq bo‘lib qolgan.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari ko‘rsatadiki, SI-dan foydalanishning psixologik xavfsizligini ta’minlash uchun kompleks yondashuv kerak:

1. SI savodxonligi (AI Literacy): O‘qituvchilar va talabalar nafaqat SI qanday ishlaydi, balki uning cheklovlari va xavflari haqida ham ta’lim olishi kerak. Bu kognitiv xavfsizlikni oshiradi [8].

2. Kritik fikrlashni rivojlantirish: SI javoblarini tekshirish, taqqoslash va baholash ko‘nikmalarini shakllantirish. Bu "hallutsinatsiya" xavfini kamaytiradi.

3. Texnologiyadan nafaqat olish: An’anaviy ta’lim usullarini SI bilan uyg’unlashtirish, lekin to‘liq almashtirmaslik. Bu mustaqil fikrlashni saqlab qoladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi axloqiy standartlarni taklif qilamiz:

Akademik halollik kodeksi:

SI yordamida tayyorlangan materiallarda bu ko‘rsatilishi shart

SI generatsiyalarga o‘z tahlili va qo‘shimchalarni kiritish talab etiladi

Aniq faktologik ma’lumotlar uchun an’anaviy manbalarga murojaat

Ma’lumot xavfsizligi qoidalari:

SI tizimlariga shaxsiy ma’lumotlarni kiritish taqiqlanadi

O‘quv maqsadlarida maxsus anonim hisoblar yaratish

Ma’lumotlar qayta ishlash siyosati bilan tanishish O‘zbekistonda ta’limda SI qo‘llashning psixologik xavfsizligi va axloqiy jihatlarini yaxshilash uchun:

Oliy ta’lim muassasalarida SI-etika markazlari tashkil etish

"SI savodxonligi" majburiy fan sifatida joriy etish

O‘qituvchilar uchun sertifikatlash dasturlari ishlab chiqish

Xalqaro tajriba (UNESCO, EU Guidelines)ni mahalliy qoidalarga moslashtirish

XULOSA

Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning psixologik xavfsizligi va axloqiy jihatlari zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim muammolaridan biri hisoblanadi. O‘tkazilgan tadqiqot ko‘rsatadiki:

O‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida SI-dan foydalanish keng tarqalgan, biroq psixologik xavfsizlik va axloqiy me’yorlar bo‘yicha bilim yetarli emas

Texnologiyaga haddan tashqari bog’liqlik, mustaqil fikrlashning pasayishi va akademik halollik buzilishi asosiy muammolar hisoblanadi

"Hallutsinatsiya" hodisasi va ma’lumot xavfsizligi jiddiy xavflar tug’diradi.

Kompleks yondashuv — ta’lim, nazorat va axloqiy standartlar — zarur

SI texnologiyalari ta’lim kelajagidir, biroq ulardan xavfsiz va axloqiy jihatdan to‘g’ri foydalanish uchun maxsus siyosat va amaliyotlar ishlab chiqilishi shart. Insoniy qadriyatlar, kreativlik va kritik fikrlashni saqlab qolgan holda SI imkoniyatlaridan foydalanish — zamonaviy pedagogikaning asosiy vazifasi bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muhamedov, G. I., & Usarov, J. E. (2024). Ta’lim jarayonida raqamli transformatsiya muammolari. *Chirchiq davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotnomasi*, 3(45), 12–18.
2. Qodirova, F. U. (2023). Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning psixologik jihatlari. *O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti ilmiy jurnali*, 2(28), 45–52.
3. O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari. (2025). *Sun’iy intellektni rivojlantirish va undan foydalanishni tartibga solish to‘g‘risida*. O‘zbekiston Respublikasi Axborotlar milliy dasturi.
4. Holmes, W., et al. (2023). *Ethical guidelines on the use of artificial intelligence in education*. UNESCO IITE.
5. Breitz, A. (2024). Cognitive dissonance in AI-assisted learning: Student perspectives. *Computers & Education*, 195, 104785.
6. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2023). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning*. Center for Curriculum Redesign.
7. Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? *Proceedings of the ACM Conference on*

Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT), 610–623. https://doi.org/10.1145/3442188.3445922

8. Long, D., & Magerko, B. (2020). What is AI literacy? Competencies and design considerations. *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1–16.
9. European Commission. (2024). *Ethical guidelines on the use of artificial intelligence and data in teaching and learning for educators*. Publications Office of the European Union.
10. Luckin, R., et al. (2022). *Machine learning and human intelligence: The future of education for the 21st century*. UCL IOE Press.